

TAD, C.37/S.63, 2018, 49-76.

**ÖLÜM SONRASI HAYAT: SUMERCE
METİNLERDE ÖTEKİ DÜNYA ***
LIFE AFTER DEATH: THE OTHER WORLD
IN SUMERIAN TEXTS

Ömer KAHYA**

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru:22 Ocak 2018	Recieved: January 22, 2018
Kabul: 7 Şubat 2018	Accepted: February 7, 2018

Özet

Eski Mezopotamyalılar, öldükten sonra her insanın yer altında olduğunu düşündükleri ölümler diyarına gideceğine inanmaktaydı. Bir kimse öldüğü zaman bir takım cenaze ritüellerinin yerine getirilmesiyle öteki dünyaya gidebilirdi. Bu çalışma Nergal, Ereškigal, Ningișzida ve Dumuzi gibi birçok tanrının hüküm sürdüğü ölümler diyarının Sumerce metinlerde ne şekilde betimlendiğini ve bu metinlere göre insan ruhunun orada ne durumda olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Konumuzla ilgili bilgilere çoğu Eski Babil Dönemi'ne tarihlenen Sumerce edebi ve mitolojik metinlerden ulaşmaktayız. Bu kaynaklardan elde edilen bilgilerle Eski Mezopotamyalıların öteki dünya hakkındaki inançlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sumerce Metinler, Ölüm, Defin, Ölümler Diyarı

Abstract

The Ancient Mesopotamians believed that after death, every human would go to the nether world which was thought to be underground. When a person died, he could go to the other world after some certain funeral rites. This paper aims to reveal how the nether world where many gods such as Nergal, Ereškigal, Ningișzida, Dumuzi ruled is depicted and to represent the conditions of the human spirits. Information about the subject is reached from Sumerian literal and mythological texts most of which dates to Old Babylonian Period. We will try to describe the other world beliefs of Mesopotamians via informations from these sources.

Key Words: Sumerian Texts, Death, Burial, Nether World

* Bu makale 2013 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan yazarın "Sumerce Metinlere Göre Eski Mezopotamya'da Öteki Dünya Anlayışı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Anabilim Dalı, kahyao@ankara.edu.tr

İnsanoğlunun kaçınılmaz sonu ölüm, geçmişten günümüze pek çok toplumun inancında yeni bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Çivi yazılı kaynaklarda yansıtıldığı şekliyle Eski Mezopotamyalıların inancında Kutsal Kitaplarda söz konusu edilen cennet ve cehennem ayrımı yoktu. Ölen herkes, genellikle kur olarak ifade edilen ve yeryüzünün altında olduğu düşünülen ölüer diyarına gidip dönüşü olmayan bu yerde sonsuza dek kalırdı¹. Nergal, Ereškigal, Ningișzida, Namtar gibi birçok tanrıdan oluşan bir panteon tarafından yönetilen ölüer âleminde, ileride değineceğimiz gibi, insanların yargılandığı hususunda bilgiler de bulunmaktadır.

Sumerce mitlerden iyi tanıdığımız Gilgameş ve Dumuzi'nin ölümlerinin ardından öteki dünya panteonuna dâhil edildiklerini, "Urnamma'nın Ölümü"², "Gilgameş'in Ölümü"³ ve "Nannaya'nın Ölümüne Ağıt"⁴ gibi çeşitli tanrıların isimlerinin geçtiği metinlerden bilmekteyiz. III. Ur Devri'ne kadar ölüer diyarı tanrıları hakkında güney ve kuzey Mezopotamya inancı arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Güney Mezopotamya görüşüne göre öteki dünya panteonu, kraliçe Ereškigal ve mâiyetindeki tanrılardan (oğlu Ninazu, torunu Ningișzida, veziri Namtar ve Dumuzi'den) oluşmaktadır⁵. III. Ur Devri'ne ait olan fakat sadece Eski Babil kopyaları günümüze ulaşan "Urnamma'nın Ölümü" metninde kuzey ve güney tanrıları birlikte görünmeye başlar. Eski Babil Dönemi'nden itibaren ise isimleri birlikte geçen Nergal ve Ereškigal'in evliliklerinin anlatıldığı mit, Orta ve Yeni Babilce metinlerden bilinmektedir⁶.

Tanrıların emirleri altında galla adı verilen demonların bulunduğunu ve bunların son derece korkunç yaratıklar olduklarını yine çiviyazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz⁷. Tanrılar ve hizmetleri altındaki demonlar tarafından idare edilen ölüer diyarının Sumerce kaynaklarda ne şekilde betimlendiği ve oradaki insan ruhlarının nasıl bir ortamda varlıklarını devam

¹ Genel kabulün dışında ölüer diyarının yeryüzü üzerinde bir yer olabileceğine dair farklı bir görüş de bulunmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Kahya, "Sumerce Kaynaklara Göre Ölüer Diyarı'nın Yeri", *ArAn* 9/2, 2015, 25-46.

² Etsl c.2.4.1.1, st. 88-128.

³ Etsl c.1.8.1.3, st. 9-13; A. R. George, *Epic of Gilgameş, New Translation*, London: Penguin Classics, 1999, s. 206; N. Veldhuis, "The Solution of the Dream: A New Interpretation of Bilgameş' Death", *JCS* 53, 2001, s. 145.

⁴ Etsl 5.5.2, st. 91-98.

⁵ F. A. M. Wiggermann, "Nergal A. Philologisch", *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 9, Berlin: de Gruyter, 1998-2001d, s. 218 vd.

⁶ S. Dalley, *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh and Others*, New York: Oxford University Press, 2000, 163 vd.

⁷ Galla-demonları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Kahya, *Sumerce Metinlere Göre Eski Mezopotamya'da Öteki Dünya Anlayışı*, Yüksel Lisans Tezi (basılmamış), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, 2013, s. 90 vd.

ettirdikleri çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır ancak konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle ölen kimselerin arkasından yapılan ve öteki dünyaya gidişin başlangıcı sayabileceğimiz cenaze ritüellerine değinmemiz gerekmektedir.

Cenaze Ritüelleri

Eski Mezopotamya’da bir kimse öldüğü zaman bedeni yıkanır, yağlanır ve bir hasır ya da kumaşla sarılır yani bildiğimiz tabirle kefenlenirdi⁸. Ardından açılan mezara kişisel eşyaları, yiyecek, içecek ve öteki dünyanın tanrılarına sunulacak hediyelerle birlikte gömülürdü⁹. Nitekim “Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı” ve “Urnamma’nın Ölümü” adlı metinlerde kralların öteki dünyanın tanrılarına hediyeler sunduğunu görmekteyiz¹⁰. Mezopotamya’da bulunan mezarlardan bazıları, içerisindeki eşyalar bakımından diğerlerinden çok daha zengindir. Bu hususta en çarpıcı örnekler, Erhanedanlar Dönemi’ne tarihlenen Ur kral mezarlığında ele geçmiştir. Bu mezarlarda zarif altın takılar, lapis lazuli ve altınla süslenmiş lirler, oyun tahtaları, mobilyalar, gümüş kaplar, heykeller ve altından bir miğfer gibi değerli eşyalar bulunmuştur¹¹. Ur mezarlığında bulunan on altı kral mezarı, çok sayıda insan cesedi içermektedir. Bu durum, kralların maiyetleriyle birlikte gömülmüş olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bazı uzmanlar, kralın defnedilmesi esnasında maiyetinin zorla mezara sokulduğunu söylemektedir fakat Woolley, kralın sahip olduğu düşünülen yüksek makam sayesinde öteki âlemde ayrıcalıklı muamele göreceklere emin oldukları için kendi iradeleriyle mezara girdiklerini ve ardından zehir içerek intihar ettiklerini öne sürmektedir¹².

Şu-Suen’in defnedilmesi sürecinde kurban edilen hayvanların listesini içeren ve tanrıça Baba’nın rahibesi Geme-Lama’nın cenaze giderlerinin kaydedildiği III. Ur Devri idari metinlerinden cenaze ritüelleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmaktayız¹³. Bir masraf listesine göre Geme-Lama

⁸ J. R. McIntosh, *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2005, s. 224; D. T. Potts, *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations*, New York, 1997, s. 221; J. Black - A. Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (2. ed., reprinted), London, 2003, s. 61.

⁹ G. Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia*, The Scarecrow Press, 2010, s. 73; J. Black, A. Green, 2003, s. 61 vd.

¹⁰ Etcsl c.2.4.1.1, st. 88-128; Etcsl c.1.8.1.3, st. 9-13.

¹¹ J. R. McIntosh, 2005, s. 225.

¹² H. Crawford, *Sümer ve Sümerler*, Ankara, Arkadaş Yayınevi 2010, s. 161.

¹³ B. Jagersma, “The Calendar of the Funerary Cult in Ancient Lagash”, *BiOr* 64/3-4, 2007, s. 92 vd.; D. Katz, “Sumerian Funerary Rituals in Context”, *Performing Death*, Chicago: Oriental Institute, 2007, s. 174 vd.; D. Katz, “The Naked Soul: Deliberations on a Popular Theme” *Gazing on the deep*, CDL Press, 2010, s. 109 vd.

gömülmeden önce iki gün boyunca yas tutulmuş ve ruhuna beş öğün yemek sunulmuştur. Üçüncü güne gelindiğinde defin işlemi gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde I. Lagaş Hanedanı krallarından Lugalanda'nın karısı Baranamtara ve Şu-Suen, iki gün yas tutulduktan sonra üçüncü günde gömülmüşlerdir¹⁴. Şu-Suen'in ölümünün ilk gecesinde, kazıldıktan sonra kutsanması amacıyla mezarın içinde bir keçi kurban edilmiştir. Sonraki gece yine Ur'da bir keçi ve Enegi'de ölümler diyarının tanrılarına hayvanlar sunulmuştur. Ardından “rüzgârdaki ruhun libasyon masasına (ġiṣ-a-naġ gidim im-a)” bir kuzu ve şehrin baş tanrısı Nanna, ana tanrıçası Ninsumuna (Ninsun) ile Utu'ya keçiler takdim edilmiştir. Mezarda bir kuzu ve bir keçi de “oturmuş gidim (insan ruhu)” için kurban edilmiştir. Katz, “oturmuş gidim” ifadesi ile kralın atalarının belirtilmiş olabileceğini söylemektedir¹⁵. Kralın gömüldüğü üçüncü günün gecesi yüzün üzerinde hayvan kesilmiştir. Söz konusu bir kral olduğundan kurban sayısı fazladır. “Urnamma'nın Ölümü” adlı metinden kralın ölümler diyarına ulaştığında çok sayıda boğa ve koyun boğazlayarak bir ziyafet verdiğini öğrenmekteyiz¹⁶. Şu-Suen'in gömüldüğü gün çok sayıda hayvanın kurban edilmesi muhtemelen aynı amaçlardır.

Cenaze törenlerini yerine getirmek için kayda değer bir harcama yapıldığı metinlerden anlaşılmaktadır. Eski Babil Devri'ne ait iki dilli sözlük listelerinde mezar kazıcı (a-bí-a-gál), ölü kaldıracı ya da cenaze ritüeli yapan din görevlisi (šita-^ainanna) gibi meslek adları yer almaktadır¹⁷. Erhanedanlar Dönemi'ne tarihlenen bir metinden Lagaşlı Uru-inim-gina'nın cenaze ritüeli için benzer görevlilere yapılacak ödemede indirim yapıldığını öğrenmekteyiz¹⁸. Bir cenaze törenine ait masrafları içeren ve hububat, bira, koyun ve sandalye gibi gıda ve eşyalar için yapılan harcamaların kaydedildiği Kültepe metninden “ağlama, ağıt yakma (*bikūtum*)” için bir kimsenin getirildiğini ve ona 2 *šeql* gümüş verildiğini görmekteyiz¹⁹. Cenaze töreni esnasında alınan yiyecek ve içeceklerle birlikte bu rakam 15 *šeql*'i geçmektedir. Bir başka metinde İstar-lamassī'nin cenaze ritüelinde kullanılan sandalye ve ağıt yakan kişi için 19 ½ *šeql* ödendiği kayıtlıdır²⁰.

¹⁴ Baranamtara için 600'ün üzerinde rahip ve kadın ağıtçı tarafından iki gün boyunca yas tutulmuştur, bkz. D. T. Potts, 1997, s. 227.

¹⁵ D. Katz, 2010, s. 110-112.

¹⁶ Etcsl c.2.4.1.1, st. 81-82.

¹⁷ D. T. Potts, 1997, s. 221.

¹⁸ J. R. McIntosh, 2005, 224.

¹⁹ K. R. Veenhof, “The Death and Burial of Ishtar-lamassī in Karum Kanish” *Studies in the Ancient Near Eastern World View and Society*, Bethesda 2008, s. 112 (Kt 91/k 369 st. 3-4).

²⁰ K. R. Veenhof, 2008, s. 113 (Kt 91/k 441). K. R. Veenhof, Kt 91/k 441 nolu metnin 9-13. satırları arasının transkripsiyonu ve tercümesi üzerindeki hatalı kısımları sonraki yayınında düzelmiştir bkz. K. R. Veenhof, *Kültepe Tabletleri VIII: The Archive of Elamma, son of*

Ölen kimsenin ruhunun öteki dünyaya gidebilmesi için geride kalanların yerine getirmesi gereken bazı yükümlülüklerin bulunduğunu edebî eserlerden öğrenmekteyiz. Bir kimse öldüğü zaman bedeninden, muhtemelen nefesle ilintili olduğu düşünülen, im “rüzgâr” çıktığına inanılmaktaydı. Bu kelime (im) ile insan ruhunun henüz ölümler diyarına gitmeden önceki varlığı kastedilmektedir. Gerekli ritüel yerine getirildiğinde ve ruh ölümler âlemine gittiğinde artık ona gidim denilmekteydi²¹. “Haberci ve Kız” adlı ağıtta uzak bir yerde ölmüş olan habercinin ruhu, im “rüzgâr” halinde dolaşmaktadır. Ölü bedeni uzaklarda olmasına rağmen onu göreve gönderen kız (ki-sikil) tarafından cenaze ritüeli yerine getirilir ve böylelikle habercinin ruhu ölümler diyarına gider. Aynı şekilde “Lulil ve Kız Kardeşi” adlı ağıtta ölen tanrı²² için cenaze ritüeli yapılmaktadır. Egime, ağabeyinden yattığı yerden kalkmasını ister fakat o kalkamayacağını ve ölü olduğunu edebî bir dille ifade eder. Ardından kız kardeşine kendi ruhunun (im) ölümler âlemine ulaşmasını sağlayacak cenaze ritüeliyle ilgili bir takım talimatlarda bulunur. “Lulil ve Kız Kardeşi” ile “Haberci ve Kız” metinlerindeki ritüeller paralellik göstermektedir.

Lulil ve Kız Kardeşi 55-60²³:

55. mu-ná šu-te-ma-ab im-bi ba-bar-mu un-nà

56. aš-te gub-ì si-la-ah tuš-bi

57. tùg aš-te mar-ì si>-im<-la-ah dul-bi

58. ninda ki-sì-ga sî-bi gur-bi šu-te-ma-ab

59. a a-pa₄-šè bal-bi sahar-kur-ra dé-bi

60. útul-kúm-ma bal-bi me-lám-bi NE rig₇

55. Sen “onun ruhu serbest bırakılmıştır” (şeklinde) seslendikten sonra bana bir yatak getir!

56. Bir sandalye yerleştir ve heykeli (onun üzerine) oturt!

57. Sandalyenin üzerine kumaşı koy ve heykeli (onunla) kapla!

58. Sunu ekmeği koy ve onu sil!

59. Suyu libasyon borusuna dök, onu ölümler diyarının tozuna dök!

Iddin-Suen, and his Family (Kt. 91/k 285-568 and 92/k 94-187), TTKY, Ankara 2017, s. 260 vd.

²¹ D. Katz, 2010, s. 116 vd.

²² Eski Mezopotamya’da ölümsüzlük tanrılara has bir durumdur fakat bazı edebî metinlerde ölen tanrılardan bahsedildiğini görüyoruz, bkz. J. Black - A. Green, 2003, s. 97 vd.

²³ D. Katz, 2003, s. 206 vd.

60. Sıcak çorba²⁴ dök

Haberci ve Kız 42-49²⁵:

42. ninda ì-sì šu bí-ib-gur

43. útuł-ma-al-tum-ma kešda<-bi> nu-ub-du₈-a

44. ^{gi}esir šu-um-du-um-bi nu-píl-lá

45. a íp-ta-dé ki in-dé ba-ab-nağ

46. u₅-zé-ba-ğ_{u10} é-gar₈ mu-un-na-šéš

47. túg-gibil-ğá ^{giš}gu-za ba-an-mu₄-mu₄

48. im ì-ku₄-ku₄ im ba-ra-è

49. kaš₄-ğ_{u10} kur-ra kur-šà-ba šu ba-an-húb ba-ná

42. Ben ekmek koydum ve onu sildim,

43. sargısı açılmamış bir tastan,

44. ağzı kirlenmemiş bir çanaktan,

45. su döktüm, yere su döktüm ve o içti.

46. İyi (kaliteli) yağım la heykeli yağladım.

47. Yeni kumaşım la sandalyeyi giydirdim.

48. Ruh (im) girdi, ruh (im) ayrıldı.

49. Habercim dağda, dağın ortasında, o dönüyordu, o (şimdi) yatıyor.

İki ritüelde de su dökme, ekmek, kumaş, sandalye ve heykelden bahsedilmektedir²⁶. Lulil için su, libasyon borusuna dökülürken haberci için yere dökülmektedir. Bunun sebebi haberciye ait cesedin uzak bir yerde olmasıdır. Ritüel esnasında Lulil'in cesedi mevcut olduğundan gömülme işlemi gerçekleştirilmekte ve su, mezarlarda kullanılan libasyon borusuna dökülmektedir. "Lulil ve Kız Kardeşi" adlı ağıttaki ritüelde yatağın bulunma sebebi yine aynı nedenledir. Aslında Lulil ve kız kardeşi Egime genç tanrılarıdır ancak gerçekleştirilen ritüel, haberci için yapılanla benzerdir. Katz, Lú-líl ismini oluşturan unsurların "adam-ruh" anlamlarına gelmesi, Egime

²⁴ ePSD'de útuł için "çorba kâsesi, büyük tas", kúm için "sıcak" anlamı verilmektedir. Burada útuł-kúm-ma, "bir tas sıcak çorba" şeklinde tercüme edilebilir.

²⁵ S. N. Kramer, *From The Poetry of Sumer: Creation, Glorification, Adoration*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press 1979, s. 18-19; D. Katz, 2003, s. 202 vd.; A. C. Cohen, *Death rituals, ideology, and the development of early Mesopotamian kingship: Toward a new understanding of Iraq's royal cemetery of Ur*, Leiden, Brill Academic Publishers 2005, s. 70 vd.

²⁶ Kt 91/k 446 numaralı metne göre ölmüş olan İstar-lamassî için sandalye alındığı kaydedilmiştir, bkz. K. R. Veenhof, 2008, s. 111.

isminin NIN₉-me şeklinde yazılması ve “kız kardeşim” anlamında olması sebebiyle Lulil’in herhangi bir ölü genç adamı, Egime’nin de herhangi bir acılı kız kardeşi temsil ettiğini ifade etmektedir²⁷. Lulil ve Kız Kardeşi adlı ağıtta gerçekleştirilen ritüel, insanlar öldüğü zaman yapılan cenaze ritüelini yansıtmaktadır diyebiliriz.

İnsan ruhuna gömülmeden önce “im” ve definle birlikte öteki dünyaya ulaştıktan sonra “gidim” denildiğini, Şu-Suen’in halası ya da büyük halası Tezenmama’nın cenaze ritüeliyle ilgili kayıttan da anlamaktayız: “[x] besili koyun Tezenmama’nın rüzgârı (im) yakalandığı günde. Birinci gün. Bir büyük keçi Ninsumuna için, iki besili koyun Tezenmama’nın gidim’ine ait libasyon masası yapıldığı günde. 8. gün”²⁸. Tezenmama’nın öldüğü gün için “im’inin yakalandığı gün” denilmektedir. Katz, bu ifadeyi ruhun bedende hapsolması şeklinde değerlendirmektedir²⁹. “Gilgames’in Ölümü” metninde ölüm yatağındaki Gilgames için “o Namtar’ın yatağında yatar, o kalkamaz” ve “Namtar’ın kilidi onu yakaladı, o kalkamaz” ifadeleri geçmektedir³⁰. Burada can alma işi, “kader” anlamına gelen Namtar’a yüklenmiş gibi görünmektedir. Namtar’ın böyle bir görevi olduğu düşünülüyorsa Tezenmama’nın ölümünün ilk günü için “im’inin yakalandığı gün” denilme sebebi, ruhunun (im) Namtar tarafından yakalandığına inanılması olabilir. Sekizinci günde Tezenmama’ya artık gidim denilmektedir ve onun için öteki dünyadaki su ihtiyacını karşılamada kullanılacak olan libasyon masası yapılmıştır. Tezenmama da Şu-Suen, Geme-Lama ve Baranamtara gibi ölümünün üçüncü gününde gömülmüş olmalıdır.

Öteki dünyaya ulaşan ruh, varlığını sürdürebilmek için düzenli yiyecek ve içecek sunularına ihtiyaç duymaktadır. III. Ur Hanedanı’nın ölü kralları için sunulan yiyecek ve içeceğin kaydının tutulduğu idari metinlerden günlük öğünler sunulduğunu öğrenmekteyiz³¹. Sıradan insanların ruhu için de her gün düzenli öğünlerin sunulup sunulmadığı ise henüz belirsizdir. Fakat yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular mezarlara sunular yapıldığını açıkça göstermektedir. Ölü ruhunun ihtiyaç duyduğu sunuları yapma sorumluluğu en büyük erkek çocuğa aitti³². Eğer ölenin oğlu yoksa kızı ve hiç çocuğu olmayanların evlatlıkları aynı görevi gerçekleştirebilmekteydi. Ölü sunusu olarak mezarlara ekmek, hububat, bal ve et yerleştirilir; su, bira, şarap ve diğer

²⁷ D. Katz, 2007, s. 168.

²⁸ D. Katz, 2010, s. 115 vd.

²⁹ D. Katz, 2010, s. 115.

³⁰ N. Veldhuis, 2001, s. 141.

³¹ B. Jagersma, 2007, s. 301; D. Katz, 2007, s. 171.

³² G. Leick, 2010, s. 74.

içecekler ise mezarın üzerine ya da içine uzanan bir boruya dökülürdü³³. Diğer yandan ölümler ile yaşayanlar arasında bir çeşit bağlantı sağlayan temsili heykelcikleri de bulunmaktaydı³⁴. Giysi ve takı sunularının bu heykellere yapıldığı söylenmektedir. I. Lagaş Hanedanı'nın kurucusu Ur-Nanşe'nin yedi küçük ve bir gerçek boyutlu heykeli Nanşe tapınağında, Lugalanda'nın eşi Baranamtara ve Urukagina'nın eşi Şagşag'ın heykelleri de Lagaş'taki Baba tapınağında bulunmuştur³⁵. “Gilgameş'in Ölümü” adlı metinde ölümlere ait heykellerin tapınaklarda bulunduğu açıkça dile getirilmektedir. Eserin Meturan versiyonunda şöyle denilmektedir: “Şimdi bey Gilgameş, onun ruhu sevinçle doldu, onun kalbi mutluydu. İsimleri verilen adamlar, onların heykelleri eski günlerden beri yapılmaktadır, (heykeller) tanrıların tapınaklarına yerleştirilirdi, böylece yüksek sesle okunan isimleri unutulamaz. Aruru, Enlil'in büyük kız kardeşi, sizin soyunuzu fidanlar kadar çok yapsın. Eski günlerden beri yapılan bu heykeller ve ülkede yüksek sesle okunmaları sebebiyle, Ninazu'nun annesi Ereškigal seni övmek (ne) hoştur”³⁶. İsmi konulan herkesin öldükten sonra heykelinin yapıldığı ve isimlerinin okunarak anıldıkları için unutulmadıkları söylenmektedir. Tel Asmar ve Hafece'deki Erhanedanlar Dönemi tapınaklarında bulunan insan heykellerinin yine aynı amaçla yapılmış olduğunu düşünmekteyiz³⁷.

Bir kimsenin ölümünün arkasından kendisine sunu yapacak evlatlara sahip olması son derece önemliydi. Nitekim “Gilgameş'in Ölümü” adlı metinde çok evlat sahibi olma dileği ile karşılaşmaktayız. Bunun nedeni çok evlada sahip olanların ölümler diyarında daha iyi koşullara sahip olacağı inancı ve evlatların ölen anne veya babasına karşı yiyecek-içecek sunusu yapma sorumluluğunu yerine getirecek olmasıdır. Eğer bir kimsenin defin sonrasında ona yiyecek-içecek sunacak bir evladı yoksa ileride ele alacağımız “Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı” adlı mitte belirtildiği gibi ölümler âleminde durumu kötüdür. Cenaze ritüeli gerçekleştirilmeyen ya da ölü sunuları almayan ruhların başta yakınları olmak üzere insanların kulaklarından bedenlerine girerek ya da rüyalarında görünerek onlara musallat olduklarına inanılmaktaydı³⁸. Böyle bir durumda din görevlilerine başvurulur, tılsımlı sözler ve bir takım ritüellerle ruh ölümler diyarına geri gönderilirdi.

³³ J. R. McIntosh, 2005, s. 226 vd.

³⁴ D. Katz, 2007, s. 169.

³⁵ D. T. Potts, 1997, s. 228.

³⁶ N. Veldhuis: 2001, s. 140; A. R. George, 1999, s. 207.

³⁷ Bulunan heykellerle ilgili olarak bkz. H. Frankfort, *Sculpture of the Third Millennium B.C. from Tell Asmar and Khafajah*, Oriental Institute Publication 44, 1939.

³⁸ J. R. Potts, 2005, 226; J. Black, A. Green, 2003, s. 88 vd.

“Udug-hul” serisindeki bir kısımda musallat olan bir demon (udug-hul) şu şekilde betimlenmektedir: “Sen ya ‘her gün onunla yiyeyim’ ya da ‘her gün onunla birlikte içeyim’ ya da ‘her gün onunla birlikte kendimi yağlayayım’ ya da ‘her gün onunla birlikte giyineyim’ ya da ‘iğrenç olduğum zaman onunla birlikte kendimi yağlayayım’ ya da ‘üşüdüğümde onun kucağında giyineyim’ (diyen bir demonsun)”³⁹. Görüldüğü gibi kötü demon, insanların günlük yaşamlarına eşlik edebilmekte ve insanlar gibi yaşamsal ihtiyaçları arzulamaktadır.

Öteki Dünyanın Tasviri

Sumerce edebi metinlerde ölümler âlemi hakkında bilgiler yer almaktadır ancak konuyu tüm yönleriyle ortaya koyan müstakil bir metin bulunmamaktadır. Mesela Akadca yazılmış “İstar’ın Ölümler Diyarına İnişi” mitinde ölümler diyarının betimlenmesi şöyledir: “Tanrı Sin’in kızı aklına koydu, tanrı İrkalla’nın meskeni karanlık eve, girenlerin çıkamadığı eve, gidişin sadece tek yönlü olduğu yolda, girenlerin ışıktan yoksun olduğu eve (gitmeyi aklına koydu). Onların (oradakilerin) yiyeceği toz, ekmeği kil olan yer. Işığı görmezler, karanlıkta otururlar. Onlar kuş gibi tüylere bürünmüşlerdir. Orada kapı ve sürgünün üzerine toz çökmüştür.”⁴⁰. Sumerce metinlerde buna benzer bir betimleme ile karşılaşılmamaktadır. Ancak kaynaklardan edinilen kısmi bilgiler doğrultusunda dönem insanının belleğindeki öteki dünya hakkında fikir sahibi olmaktadır.

“Urnamma’nın Ölümü” metninde kralın ölümler diyarına ulaştığı anda beraberinde getirdiği sığır ve koyunları keserek bir ziyafet verdiği anlatılmaktadır. Bu kısımda ölümler diyarının yiyeceğinin acı ve suyunun tuzlu olduğu belirtilmektedir.

Urnamma’nın Ölümü 83⁴¹:

81. lugal-e gud im-ma-ab-gaz-e udu im-ma-ab-šár-re

82. ur-^dnamma ġišbun-gal-gal-la ba-ši-in-dúr-ru-ne-eš

83. ú-kur-ra šeš-àm a-kur-ra mun₄-na-àm

³⁹ M. J. Geller, “Freud, Magic and Mesopotamia: How the Magic Works”, *Folklore* 108, 1997, s. 3; M. J. Geller, *Forerunners to Udug-Hul, Sumerian Exorcistic Incantations*, Freiburger Altorientalische Studien 12, Stuttgart 1985, s. 39, bkz. st. 328-333.

⁴⁰ S. Dalley, , 2000, s. 155.

⁴¹ Etscl c.2.4.1.1; S. N. Kramer, “The Death of Ur-Nammu and His Descent to the Netherworld”, *JCS* 21, 1967, s. 118; D. Katz, 2003, s. 331.

84. sipa - zi garza (PA.AN) - kur - ra - ke₄ šà - ga - ni mu - un - zu
81. Kral sığır boğazladı ve koyun kesti.
82. Urnamma büyük ziyafete onları oturttu.
83. Ölüler diyarının yiyeceği acıdır, ölüler diyarının suyu tuzludur.
84. Güvenilir çoban, onun kalbi ölüler diyarının usullerini biliyordu.

Kral, ölüler âlemine yanında kurbanlarla birlikte gitmektedir. Bunun nedeni orada yiyecek ve içeceğin acı ve tuzlu olmasıdır. Ölüler diyarının usulleri ile kastedilen, muhtemelen ruhların beraberinde öteki dünyaya adaklar getirmesi gerektiğidir. Metnin önceki satırlarında Urnamma, ölüler diyarının bekçilerine sonrasında da tanrılarına hediyeler sunmaktadır. Aynı şekilde “Gilgameş’in Ölümü” adlı metinde tanrılara hediyeler sunulduğunu görmekteyiz⁴². İki metinde de karşılaştığımız bu durum, her insanın ya da en azından yüksek statüye sahip kimselerin ölümüyle birlikte öteki dünyaya hediye ve adaklar götürmesi gerektiği şeklindeki bir inancı yansıtmaktadır.

Edina-usağake'nin I. binyıla ait iki dilli versiyonunda ölü tanrı Damu, kendisini takip eden annesini vazgeçirmeye çalışmaktadır. Tanrı bu kısımda ölüler âlemindeki kendi yiyecek ve içeceğinin betimlemesini yapmaktadır.

Edina-usağake (K. 4954) 2'-6'⁴³:

3'. ú - bi i - bí - bi hul - lu mu - un - ma - al ú - bi 'a' [- gin₇ ì - gu₇ - en]

4'. a - bi i - bí - bi hul - lu mu - un - ma - al a - bi a - gi [n₇ ì - na₈ - na₈]

5'. ú ša - du₁₁ - ba - ta ba - ni - in - gu₇ - a - mu ama - ğ [u₁₀ ...]

6'. a ní - ğu₁₀ ba - ni - in - dé - a - mu ama - ğu₁₀ n [a - ...]

3'. Bu yiyecek, onun görünümü kötüdür. Bu yiyeceği nasıl yiyebilirsin?

4'. Bu su, onun görünümü kötüdür. Bu suyu nasıl içebilirsin?

5'. Onun dünden beri bana yedirdiği yiyeceği annem yememeli.

6'. Onun bana döktüğü kendi suyumu içmemeli.

Katz, son satırdaki “kendi suyumu” deyimiyle tanrı Damu'nun kendi idrarını kastetmiş olabileceğine değinmekte ve böyle bir durumla hiçbir

⁴² Etcsl c.1.8.1.3; A. R. George, 1999, s. 195 vd.

⁴³ D. Katz, 2003, s. 216, 325; T. Jacobsen, *The Harps that Once...: Sumerian Poetry in Translation*, New Haven: Yale University Press 1987, s. 65 vd.

Sumerce kaynakta karşılaşılmadığını belirtmektedir⁴⁴. Tanrı, ölümler âleminde yediği yemeğin ve içtiği suyun çok kötü olması sebebiyle annesinin içmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Udug-hul serisinde ise kötü ruhlara yeryüzünden gitmeleri için yiyeceklerinin insanların yiyeceğinden farklı olduğu dile getirilmektedir.

Udug-hul 848-849⁴⁵:

848. ú-gu₇-zu ú-gu₇-gidim-e-ne-ke₄

849. a-nag-zu a-nag-gidim-e-ne-ke₄

848. Senin yiyeceğin ruhların yiyeceğidir.

849. Senin içme suyun ruhların içme suyudur.

Kötü ruhların yiyeceği ve suyu ölümler diyarındaki insan ruhlarının (gidim) yiyecek ve içeceği ile aynıdır. Yeryüzündeki gıdalarla beslenemeyecekleri ya da beslenmemeleri gerektiği kötü ruhlara söylenmektedir. Bu satırlardan yaşayan insanlar ile ölümler ve kötü ruhların yiyecek ve sularının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

“Dumuzi’nin Ölümü” metninde çoban tanrı, muhtemelen galla-demonları tarafından yakalanır ve Ereškigal’in Eşlam’ına⁴⁶, Namtar’ın oturduğu yere doğru götürülür. Ölümler âleminin yiyeceği ve içeceğinden şu şekilde bahsedilmektedir:

Dumuzi’nin Ölümü 54-57⁴⁷:

54. èš-lam-šè ga-ša-an-ki-gal-la-a-šè ğiš-búr-ra
ba-an[-dab₅]

55. ʾú¹-bi i-ma-al nu-gu₇-ù-dè ğiš-búr-r[a ba-an-
dab₅]

56. a-bi i-ma-al nu-na₈-na₈-dè ğiš-búr-ra [ba-an-
dab₅]

57. ki-nam-tar-ra dúr-ru-na-šè ğiš-búr-ra [ba-
an-dab₅]

58. nam-galam-ma ba-da-ab-ha-lam-ma-šè ğiš-búr-
ra [ba-an-dab₅]

⁴⁴ D. Katz, 2003, s. 216.

⁴⁵ M. J. Geller, 1985, s. 80; D. Katz, 2003, s. 344.

⁴⁶ Kramer, èš-lam kelimesinin anlamının “lam-tapınağı” olabileceğini ve lam kelimesinin de nadir olarak ölümler diyarı için kullanıldığını söylemektedir, bkz. S. N. Kramer, “The Death of Dumuzi: A New Sumerian Version”, *Anatolian Studies* 30, 1980, s. 6, dipnot 11.

⁴⁷ S. N. Kramer, 1980, s. 8 vd.; D. Katz, 2003, s. 217 vd. (54-59. satırlar ele alınmamıştır).

59. šu-um-du-um-uri-na-šú-šè giš-búr[-ra ba-an-dab₅]
54. Ešlam'a doğru, Ereškigal'e doğru, o tuzakla yakalandı.
55. Onun yiyeceği vardır (fakat) yenilmez, o tuzakla yakalandı.
56. Onun suyu vardır (fakat) içilmez, o tuzakla yakalandı.
57. Namtar'ın oturduğu yere doğru, o tuzakla yakalandı.
58. Sanat ve zanaatın bırakıldığı⁴⁸ (yer)e doğru o tuzakla yakalandı.
59. Dudakların kanla kaplandığı (yer)e doğru o tuzakla yakalandı.

Metinde, orada yiyecek ve suyun bulunduğu fakat yenilip içilemez durumda olduğu söylenmektedir. Herhalde “Urnamma'nın Ölümü” ve “Edina-usağake” metinlerinde ifade edildiği gibi yiyecek ve suyun kötü olması sebebiyle bu şekilde nitelenmiştir. Diğer yandan ölümler âleminde yiyecek ve suyun bulunduğu ancak ölümler tarafından tüketilemediği de kastedilmiş olabilir. Ayrıca orada sanat ve zanaatın bulunmadığı yâni herhangi bir üretimin olmadığı belirtilmiştir. Aynı şekilde “Ningišzida'nın Ölüler Diyarına Yolculuğu” adlı mitte verimsizlik vurgusu yapılmaktadır. Eğer doğru değerlendirildi ise son satırdaki “dudakların kanla kaplandığı yer” betimlemesi, bir acı çekişe veya belki de şiddetin varlığına işaret eder.

“Ningišzida'nın Ölüler Diyarına Yolculuğu” metninde tanrı, ölümler âlemine götürülürken kendisine katılmak isteyen kız kardeşine gittiği yer hakkında bilgi vermektedir (bkz. Şek. 9). Ningišzida, orada nehrin su akıtmadığını, tarlalarda mahsulün yetişmediğini ve koyunlarda yünün bulunmadığını söylemektedir. Aslında burada dolaylı olarak ölümler diyarında ne içme suyunun ne yiyeceğin ne de giyeceğin bulunduğu ifade edilmektedir.

Ningišzida'nın Ölüler Diyarına Yolculuğu 29-31⁴⁹:

29. i₇-kur-ra-ke₄ a nu-un-dé a-bi nu-mu-e-na₈-
n[a₈] za-e ab-u₅-dè
30. a-šà-kur-ra-ke₄ še nu^r-mú-mú^l zì nu-mu-u[n-x-
x] za-e ab-u₅-dè
31. udu-kur-ra-ke₄ síg nu-íl-la túg nu-mu-ni-
tag!-tag za-e ab-u₅-dè
29. Ölüler diyarının nehri su akıtmaz, onun suyu içilmez, ne için
(benimle) suda yol almalısın?

⁴⁸ Kramer ku₆-lam olarak okumaktadır (bkz. Kramer, 1980, s. 8 vd.), aslında fiil ha-lam (mašû) şeklinde değerlendirilmektedir, bkz. ePSD; CAD M/I s. 397.

⁴⁹ G. Zólyomi, “A Manuscript of ‘Ningišzida's Journey to the Nether World’ from Kiš, Ingharra”, ZA 93, 2003, s. 75-76; D. Katz, 2003, s. 219.

30. Ölüler diyarının tarlası hiç tahıl yetiştirmez, ondan un öğütülmez, ne için (benimle) suda yol almalısın?
31. Ölüler diyarının koyunu yün taşımaz, ondan kumaş dokunmaz, ne için (benimle) suda yol almalısın?

Kaynaklarda öteki dünyanın yiyecek ve içeceğinin kötü olması dışında karanlık ve tozlu bir yer olduğu da ifade edilmektedir. “Nannaya’nın Ölümüne Ağıt”, “Gilgameş’in Ölümü”, “Udug-hul” serisi ve Nergal’e yazılmış bir ilahide öteki dünyanın karanlık; “Urnamma’nın Ölümü”, “Lulil ve Kız Kardeşi” ve “Inanna’nın Ölüler Diyarına İnişi” metinlerinde ise tozlu olduğu belirtilmektedir.

“Nannaya’nın Ölümüne Ağıt” adlı metinde Ludingirra’nın babası Nannaya’nın ölümü üzerine yakılan ağıttan sonra onun öteki dünyada rahat edebilmesi için iyi dileklerde bulunmaktadır. Bu kısmın başlangıcında ölüler diyarına “karanlık yer” denilmektedir.

Nannaya’nın Ölümüne Ağıt 88-89⁵⁰:

88. ^dutu en²-gal-a-ra-li-ke₄

89. ki-kúkku u₄-šè ù-mu-ni-in-ku₄ di-kù-zu ì-kud-dè

90. ^dnanna-a ud-nú-a nam-zu hé-tar-re

88. Utu, arali’nin ulu beyi

89. karanlık yeri aydınlattığında senin davanı yargılayacak.

90. Nanna, uyku gününde kaderini belirlesin.

Burada güneş tanrısının ölüler âlemini aydınlattığı söylenmektedir. Bu ifadeden tanrı Utu’nun geceleri ölüler diyarına indiği ve ışık sağladığı çıkarımı yapılmaktadır⁵¹. Aynı şekilde Nanna’nın uyku gününde yani dolunay⁵² zamanında ölüler diyarında bulunduğunu öğrenmekteyiz. Anlaşılan dolunay zamanı ay görünmediğinden ve güneşin de akşam batı ufkundan gözden kaybolması sebebiyle öteki dünyaya indiklerine inanılıyordu. Ağıt, Utu’nun ölüleri yargıladığı, Nanna’nın kaderlerini belirlediği bilgisini de sunmaktadır. Utu geceleri diğer tarafı ısıttığına göre “karanlık yer” her zaman karanlık değildi. İnsanlar geceyi yaşarken ölüler gündüzü yaşamaktaydı.

⁵⁰ Etcsl 5.5.2; D. Katz, 2003, s. 223; S. N. Kramer, “Death and Nether World According to the Sumerian Literary Texts”, *Iraq* 22, 1960, s. 62.

⁵¹ S. N. Kramer, 1960, s. 63; W. Heimpel, “The Sun at Night and the Doors of Heaven in Babylonian Texts”, *JCS* 38/2, 1986, s. 146; D. Katz, 2003, s. 50, 223.

⁵² 90. satırda geçen ud-nú-a, ud/u₄ “gün” + nú/ná “yatmak” + a “isim yapma son eki” unsurlarından oluşmaktadır. Sözlüklerde bu kelime için “yeni ay, dolun ay” (bkz. ePSD) ya da “ayın kaybolduğu gün” (bkz. *bubbulu* CAD B, s. 298) karşılıkları verilmektedir.

Esasen metinlerde ölümler âleminin “karanlık yer” şeklindeki tasviriyle daha çok karşılaşmaktayız. Nergal ve Ninisina için yazılmış ilahileri içeren eserde ölümler âlemi “ışığın bulunmadığı (yer), gün batımının yeri” olarak nitelenmektedir.

Ninisina ve Nergal’e İlahi 10⁵³:

10. kur ki ud-šú ud nu-ğál-ba ^dbí-ti[?]-ir šu-ni šúm-mu

10. Ölümler diyarı, ışığın olmadığı gün batımının yeri, Bitu’ya emanet edilmiştir.

“Gilgamesh’in Ölümü” adlı metinde de ölümler diyarı için “karanlığın yeri” denilmektedir. Utu’nun oğlu Sisig tarafından kahraman Gilgamesh’e ölümler âleminde ışık sağlanması temenni edilmektedir.

Gilgamesh’in Ölümü 90-91⁵⁴:

90. [si-si-ig]-dumu-^dutu-ke₄

91. kur-ra ki-kúku-ka u₄ hu-mu-na-an-ğá-ğá

90. Utu’nun oğlu Sisig,

91. ölümler diyarında, karanlığın yerinde onun için ışık koysun.

Sisig, “Gilgamesh, Enkidu ve Ölümler Diyarı” mitinde de karşımıza özel bir isim olarak değil, kelime anlamı (esinti, rüzgâr) ile çıkmaktadır. Esas olarak Sisig, rüya tanrısıdır ve ısıtma gibi bir özelliği bulunmamaktadır. Bu nedenle ifadenin mecazî olduğu ve Sisig’in gerçek anlamda ışık sağlamadığı düşünülmektedir⁵⁵.

Udug-hul serisindeki kötü udug demonlarını yeryüzünden göndermek için kullanılan ifadelerden, onların asıl ikametgâhının ölümler diyarının dibindeki karanlık olduğu anlaşılmaktadır.

Udug-hul 853-854⁵⁶:

853. šà-uru-ka nam-ba-niğın-e-dè-en

854. ki-ùr kur-ra-ke₄ kúku-zu-šè ğen-ba

⁵³ G. Zólyomi, “Hymns to Ninisina and Nergal on the Tablets Ash 1911.235 and Ni 9672”, *Your Praise is Sweet*, London, British Institute for the Study of Iraq, 2010, s. 417 vd.

⁵⁴ D. Katz, 2003, s. 224; N. Veldhuis, 2001, s. 137; A. R. George, 1999, s. 199.

⁵⁵ D. Katz, 2003, s. 213, dipnot 50. Veldhuis, bu kısmın anlaşılır olmadığını söylemektedir, bkz. N. Veldhuis, 2001, s. 137.

⁵⁶ M. J. Geller, 1985, s. 81; D. Katz, 2003, s. 225.

853. Şehrin ortasında gezemezsiniz,

854. ölümler diyarının dibindeki karanlığınıza gidin!

“Lulil ve Kız Kardeşi” adlı ağıtta Emegi, ölü olan ağabeyi için ağıt yakmaktadır. Eserde kardeşler arasında geçen diyaloglara yer verilmiştir. Emegi, Lulil’den dirilmesini ister ancak Lulil, bu isteğini yerine getiremeyeceğini söyler ve ölümler âlemindeki durumunu anlatır. Burada ölümler diyarının tozlu ortamından bahsedilmektedir.

Lulil ve Kız Kardeşi 46-47⁵⁷:

46. ki-ná-ġu₁₀ sahar-kur-ra-ke₄ mu-lu-a-duġ₄-ba
bí-ná

47. ù-sá-ġu₁₀ mud-e mu-lu-érim-ba bí-tuš

46. Benim yatağım ölümler diyarının tozudur, yaşlı insanlar içerisinde yatarım.

47. Benim uykum sıkıntılıdır, insan düşmanları arasında oturuyorum.

Genç tanrının sözlerinden ölümler âleminde ruhların bir arada, acı içerisinde ve tozlu bir ortamda oldukları anlaşılmaktadır. Buradaki “insan düşmanları” ifadesi ile aynı ortamda bulunan demonlar kastedilmektedir.

“Urnamma’nın Ölümler Diyarına İnişi” metninde kral, içinde bulunduğu duruma isyan etmektedir. Hayatta iken sahip oldukları ile öldükten sonraki durumunu kıyaslamakta ve çukurun tozunda oturtulduğunu bildirmektedir.

Urnamma’nın Ölümü 189-192⁵⁸:

189. ġi^{is}gu-za hi-li-bi nu-mu-ti^r-la^r-ġu₁₀

190. sahar-pú-saġ-ġá^r-ka^r lú im-mi-in-tuš[-x-x]

191. ^rġi^{is}-nú ki-nú^r TUR-bi nu-mu-un-ti^r-la-gu₁₀^r

192. edin-bar-sù-ga-ka lú im-mi-in-nú-ù-da

189. Süsünü tamamlamamış olduğum tahtım(in yerine)

190. çukurun tozunda beni oturtular.

191. ...sını tamamlayamadığım uyku yeri olan yatağım(in yerine)

192. uzak yabancı bir bozkırda/çölde beni yatırdılar.

Kral, öteki dünyayı “uzak yabancı bir bozkır/çöl” şeklinde tasvir eder. Metinde ölümler âleminin konumu hakkında herhangi bir bilgi bulunmaz fakat

⁵⁷ D. Katz, 2003, s. 226 vd.; T. Jacobsen, “Death in Mesopotamia (Abstract)” *Death in Mesopotamia*, CRRAI XXVIe, 1980, s. 22.

⁵⁸ Etcsl c.2.4.1.1; D. Katz, 2003, s. 226.

uzaklık vurgusu yapılmaktadır. Kralın mezarından öteki dünyaya eşek koşulu araba ile gitmesi yine uzaklıkla bağlantılıdır.

“Inanna’nın Ölüler Diyarına İnişi” mitinde Ninşubur, tanrıçanın ölüler diyarından geri dönmemesi nedeniyle sırasıyla Enlil, Nanna ve Enki’ye yardım istemek için gider. Kraliçesini kurtarmaları için Ninşubur’un tanrılara yalvarışı içerisinde *sahar-kur-ra* “ölüler diyarının tozu” ifadesi geçmektedir.

Inanna’nın Ölüler Diyarına İnişi 44⁵⁹:

44. *kù-sag₉-ga-zu sahar-kur-ra-ka nam-ba-da-ab-šár-re*

44. Senin kıymetli madenin ölüler diyarının tozuna karışmasına izin verme.

George, eserde geçen *sahar-kur-ra* için “ham madde” karşılığının pasajın anlam bütünlüğüne daha uygun olduğunu ve satırın “Hiç kimsenin senin kaliteli gümüşünü ham cevherle birlikte eritmesine izin verme” şeklinde tercüme edilmesi gerektiğini söylemektedir⁶⁰. “Ham cevher” anlamının sonraki iki satırda yer alan “taş işçisinin taşı” ve “marangozun kerestesi” deyimleriyle paralellik göstermesi bakımından bu ihtimal göz ardı edilemez. Ancak *sahar-kur-ra*’nın “Lulil ve Kız Kardeşi” st. 46’da “ölüler diyarının tozu” anlamıyla kullanıldığı açıktır. Bu nedenle iki karşılık da ihtimal dâhilindedir. Bu mitte ölüler âleminin yedi kapısı olduğu söylenmektedir.

Inanna’nın Ölüler Diyarına İnişi 119-122⁶¹:

119. *abula-kur-ra 7-bi ġi^šsi-ğar-bi hé-eb-ús*

120. *é-gal-ganzer dili-bi ġi^šig-bi šu ha-ba-an-ús*

119. Ölüler diyarının 7 kapısı sürgülensin.

120. Ganzer-sarayının her bir kapısı ayrı ayrı açılınsın.

Bu kısımda ölüler diyarı hakkında genel olarak negatif bir manzara çizilse de aşağıda temas edeceğimiz ve insan ruhunun durumu hakkında bilgi veren metinlerde az da olsa olumlu örnekler bulunmaktadır.

⁵⁹ Etcsl c.1.4.1. Aynı ifadeler 53, 61, 186, 200, 213. satırlarda da geçmektedir.

⁶⁰ A. R. George, “Observations on a Passage of ‘Inanna’s Descent’” *JCS* 37/1, 1985, s. 110 vd.

⁶¹ Etcsl c.1.4.1; S. N. Kramer, “‘Inanna’s Descent to the Nether World Continued and Revised’ Second Part, Revised Edition of Inanna’s Descent to the Nether World”, *JCS* 5, 1951, s. 6.

İnsan Ruhlarının Durumu

Sumerce kaynaklarda geçen ifadeler, Eski Mezopotamyalıların ölümden ne denli korktuklarını yansıtmaktadır. “Gilgameş’in Ölümü” adlı metinde ölüm, şu şekilde betimlenmektedir: “Şimdi insanların en karanlık günü seni bekler. İnsanların yalnız kaldığı yer seni bekler. Durduramaz sel dalgası seni bekler. Adil olmayan mücadele seni bekler. Kaçınılmaz savaş seni bekler. Hiçbir kaçıışı olmayan kötülük seni bekler”⁶². Eserde An ve Enlil, Gilgameş’in hayattayken tanrılara karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, gerçekleştirdiği başarılar ve tanrıça Ninsun’un oğlu olması sebebiyle ölmesini istememektedirler. Bu nedenle Enlil, Enki’den Gilgameş’e ölümsüzlük vermesini talep eder. Enki bu isteği yerine getiremeyeceğini söyler ve gerekçesini şöyle açıklar: “O günlerde, o uzak günlerde, o gecelerde, o uzak gecelerde, o yıllarda, o uzak yıllarda, meclis insanlığın tohumunu (neslini) yok etmek için üzerlerine çöken tufanı yaptıktan sonra, ... içimizden yaşam için bir tek ben vardım. O hayatta kaldı; sadece Ziusudra, bir insanoğlu olmasına rağmen, hayatta kaldı. Sonra siz bana yerin ve göğün üzerine yemin ettirdiniz ve ben hiçbir insana bir daha sonsuz hayat için izin verilmeyeceğine dair yemin ettim. Şimdi, Gilgameş’e baktığınızda, o annesinden dolayı kaçamaz”⁶³. Ölümden kurtulma konusunda Ziusudra bir istisnadır ve onun dışında kimseye ölümsüzlük verilmeyeceği vurgulanmaktadır. Ölümden sonraki hayatın ebedi olduğu Utu ur-sağ Utu máš-sağ adlı metinde şu şekilde ifade edilir: “Yaşam ölümle bağlantılıdır, fakat yaşam ölüm ile denk değildir, yaşam süresini bir tanrı sayabilir fakat ölüm süresini sayamaz. Yaşam tamamlandığı zaman ona (insana) ağırdır”⁶⁴.

Öldükten sonra cenaze ritüellerinin yerine getirilmesiyle öteki dünyaya ulaşan ve oranın bir sakini haline gelen ruhların durumları hakkında detaylı bilgilere “Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı” adlı mitten ulaşmaktayız. Bilindiği üzere Enkidu öteki dünyaya hapsedilmiştir. Gilgameş’in Enki’den yardım istemesiyle Enkidu silüet ya da hayalet şeklinde yeryüzüne çıkar. Gilgameş ile Enkidu’nun karşılıklı konuşmalarını içeren mitin son kısmında ölümler âleminin sakinleri olan insan ruhları hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

⁶² Etscl c.1.8.1.3; N. Veldhuis, 2001, s. 142; A. R. George, 1999, s. 200.

⁶³ A. R. George, 1999, s. 202 vd.; Etscl c.1.8.1.3.

⁶⁴ A. Cavigneaux, “Deux hymnes sumériens à Utu” Et il y eut un esprit dans l’Homme. *Jean Bottéro et la Mésopotamie*, Paris: De Boccard, 2009, s. 9 vd.

Gilgameš, Enkidu ve Ölümler Diyarı 246-303⁶⁵:

254. lú dumu-ni 1-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak
255. ġi^šgag é-ġar₈-a-na ab-dù-a ġig-ġa i-i
256. lú dumu-ni 2-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak
257. šeg₁₂ 2-a al-tuš ninda al-ġu₇-e
258. lú dumu-ni 3-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak
259. ku^šummud dag-si-ke₄ a al-na₈-na₈
260. lú dumu-ni 4-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak
261. lú anše 4 lá-gin₇ šag₄-ġa-ni al-húl
262. lú dumu-ni 5-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak
263. dub-sar sag₉-ġa-gin₇ á-ni ġál bí-in-taka₄ é-ġal si sá-bi ba-an-ku₄-ku₄
264. lú dumu-ni 6-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak
265. lú ġi^šapin-lá-gin₇ šag₄-ġa-ni al-¹húl¹
266. lú dumu-ni 7-àm igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ ¹an¹-[ak]
267. dub-ús dingir-re-e-ne-ke₄ ġi^šġu-za íb-tuš di-da ġi^šba-tuku
268. tiru-e igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-¹àm¹ a-na-gin₇ an-[ak]
269. pa a-la-la hur-ra-gin₇ ub-dug₄-ġa-a ab-ús
270. munus nu-ù-tud igi bí-du₈-àm igi bí-¹du₈¹-[àm] a-na-gin₇ an-¹ak¹
271. du^gzal-líl-da-gin₇ TI-na î-ġurud lú nu-mu-un-húl-e
272. ġuruš tur úr dam-na-ka túġ ¹nu-ub¹-sig₉-ġe igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-na-gin₇ an-ak

⁶⁵ EtcsI c.1.8.1.4; A. R. George, *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*, Oxford 2003, Vol. 2, s. 743 vd. George, bazı eksik kısımları yeni kaynaklar ışığında tamamlamıştır.

273. éš-šu-¹ak¹ šu im-mi-du₇-un èš-šu-¹ak¹-ba [ér im-mi]-¹in¹-še₈-še₈
274. ki-sikil ¹úr¹ dam-na-ka túg nu-ub-sig₉-ge igi bí-du₈-àm [igi bí]-¹du₈¹-àm a-na-gin₇ an-¹ak¹
275. gi-šu-ak šu im-¹mi¹-du₇-un gi-šu-ak ér mi-in-še₈-še₈
276. lú ibila nu-tuku igi bí-du₈-àm [igi bí]-¹du₈¹-àm a-na-gin₇ an-¹ak¹
277. šeg₁₂ ^{giš}KID-ra-gin₇ ninda al-gu₇-e
278. X [... igi] ¹bí-du₈¹-àm a-na-gin₇ an-ak
7 satır eksik
286. lú [...] ¹BA²¹ [...] igi bí-du₈-àm]
287. ú-ni ¹al¹[-bar a-ni al-bar ú gíd al-gu₇-e] a ¹gíd al-na₈¹-na₈
- 287a. ¹lú¹ ur-mah-e gu₇-a [igi] ¹bí¹-du₈-àm
- 287b. [a] šu-ġu₁₀ a ġiri-ġu₁₀ ¹gig¹-[ga]-¹bi¹ im-me
- 287c. lú ùr šub-ba ¹igi¹ [bí]-du₈-àm
- 287d. [ġiri]-pa_x(PAD)-rá-ni ¹šu¹[-gibil nu]-ub-bé-eš
288. lú-sahar-šub-ba igi ¹bí-du₈¹-àm
289. gud-gin₇ al-dúb uh im-da-gu₇-e
290. lú mè-[a] šub-ba igi bí-in-[du₈-àm igi bí-du₈-àm] a-na-gin₇ ¹an¹-[ak]
291. ad-ama-ni saġ-[du nu]¹-mu¹-un-dab₅ dam-a-ni ér i-še₈-¹še₈¹
292. gidim lú ninda sig₁₀-ge₅ nu-tuku igi bí-du₈-¹àm¹ [igi bí]-¹du₈-¹àm¹ [a-na-gin₇] an-ak
293. šu su-ub-bé ninda pad-pad-rá ú[?] sila šub-ba i-gu₇-e
294. lú ^{giš}má-dù ra <ù-ni-in-šú-šú> igi bí-du₈-àm [a]-¹na¹-gin₇ an-ak
295. á-še ama-ġu₁₀ lú hé-en-na-ab-[bé]
296. ^{giš}má-dù bur₁₂-ra-ni a hé-em-mi-dib-¹bé[?]-eš¹
297. ^{giš}saġ-du ninda pad-pad-rá-ni níġ mu-ni-gu-ul-e
298. niġin-ġar tur-tur-ġu₁₀ ní-ba nu-zu igi bí-du₈-àm igi bí-du₈-àm a-¹na¹-gin₇ an-ak

299. ğiš¹banšur kug-sig₁₇ kug-babbar lâl î-nun-ta e-ne im-di-e-ne
300. lú ug₇-ʻàm² (X) X-na î-úš ʻigi¹ bí-du₈-àm ʻigi¹ [bí-du₈-àm] a-na-gin₇ an-ak
301. ki ğiš-nú dingir-re-e-na al-nú
302. lú izi lá igi bí-du₈-àm igi nu-ʻmu¹-ni-du₈-àm
303. gidim-a-ni nu-ġál i-bí-ni an-na [ba]-e-èd
254. “Bir oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
255. “O, duvarına sürülmüş (çakılmış) bir kazıkta için için ağlar.”
256. “İki oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
257. “O, bir çift tuğla üzerinde oturur (ve) ekmek yer.”
258. “Üç oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
259. “O, bir eyere asılı kırbadan su içer.”
260. “Dört oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
261. “Onun kalbi, bağlamak için dört eşeğe sahip bir adam gibi neşelidir.”
262. “Beş oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
263. “İyi bir kâtip gibi o yorulmaz, o kolayca saraya girer.”
264. “Altı oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
265. “O bir çiftçi gibi neşelidir.”
266. “Yedi oğula sahip olanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
267. “Tanrıların bir arkadaşı olarak bir tahta oturur ve kararları dinler.”
268. “Saray hadımını gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
269. “İşe yaramaz alala-sopası gibi o bir köşede dikilmiştir.”
270. “Hiç doğurmamış kadını gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
271. “Zallil¹da-kabı gibi o şiddetle atılır, o hiçbir adama neşe vermez.”
272. “Karısını hiç soymamış adamı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”

273. “Sen bir ip tamamlarsın (yaparsın) ve o, ipin üzerine ağlar.”
274. “Kocasını hiç soymamış genç kadını gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
275. “Sen bir kamyş hasır tamamlarsın (ve) o, kamyş hasır üzerine ağlar.”
276. “Hiç vârisi olmayanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
277. “O, fırında[?] pişirilmiş[?] bir tuğla gibi (olan) ekmeği yer.”
278. “.....” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
- 7 satır eksik
286. “... gördün mü?”
287. “Onun yiyeceği ayrılır, onun suyu ayrılır, o ona sunulan[?] yiyeceği yer, o ona sunulan[?] suyu içer.”
- 287a. “Bir aslan tarafından yenileni gördün mü?”
- 287b. “O için için ağlar ‘Ah benim elim! Ah benim bacaklarım!’”
- 287c. “Çatıdan düşeni gördün mü?”
- 287d. “Onlar onun kemiklerini onaramazlar.”
288. “Cüzzamlı adamı gördün mü?”
289. “O, kurtçuklar onu aşındırır şekilde bir öküz gibi seğirir.”
290. “Savaşırken öleni gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
291. “Babası ve annesi onun başını tutmak için yoktur ve onun karısı ağlar.”
292. “Hiçbir cenaze sunusu olmayanın ruhunu gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
293. “O, kaptaki döküntüleri ve sokağa atılmış ekmeğin kırıntılarını yer.”
294. “<Dalış yaparken> gemi tahtası çarpanı gördün mü?”
295. “‘Ah annem!’ (diyerek) adam ona ağlar,
296. o geminin tahtasını çekerken,
297. o ... kiriş, kırıntılar ...”
298. “Varlıkları hiçbir zaman bilinmemiş benim ölü doğan küçük çocuklarımı gördün mü?” “Onları gördüm.” “Onlar nasıldır?”
299. “Onlar, bal ve tereyağı ile dolu altın ve gümüşten bir masada oynarlar.”
300. “... öleni gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
301. “Tanrılara ait bir yatakta yatar.”

302. “Ateşle yakılanı gördün mü?” “Onu görmedim.

303. Onun ruhu yoktur. Onun dumanı göğe yükseldi.”

Metnin 254-267. satırlarında hayatta iken sahip olunan erkek çocuk sayısına bağlı olarak insan ruhlarının ölümler âlemindeki durumu yansıtılmaktadır. Bir erkek çocuğa sahip kimse acı içerisindeyken yedi erkek çocuğu olan biri tanrıların arkadaşı olarak alınan kararları dinler. Burada ölümler diyarına gelen insan ruhlarının yargılanması sonucu alınan kararlar kastediliyor olmalıdır. Verilmek istenen mesaj bir kimsenin ne kadar erkek çocuğu varsa öteki dünyadaki durumunun o kadar iyi olacağıdır. Devam eden satırlar, önceki satırlarla bağlantı içerisinde üremeyle ilgili olarak insanların durumundan bahseder. Saraydaki hadımın işe yaramaz bir sopa gibi köşede durduğu söylenmektedir. Üremeden yoksun olduğu için işe yaramaz sopaya benzetilmiştir. Hadımlar gibi karısıyla ya da kocasıyla hiç birlikte olmamış kimselerin ölümler diyarındaki durumu iyi değildir (bkz. st. 272-275). Sonraki satırda hiç vârisi olmayan bir kimsenin (bkz. st. 277) kötü kalitede ekmek yediği belirtilmektedir. Öyle görünüyor ki insanlar, çok çocuk sahibi olmaya yönlendirilmektedir. Muhtemelen toplumun nüfusu ne kadar artarsa iş gücü ve asker sayısı o denli artacağından böyle bir telkinde bulunulmuş olmalıdır.

Bir aslan tarafından öldürülen insanın yaralarından kaynaklanan acıları, ölümler âleminde de devam ediyor gibi görünmektedir. Çatıdan düşen kimsenin durumu satır hasarlı olduğundan açık değildir fakat görünen kısımdaki ifadeler vaziyetinin iyi olmadığı yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. Cüzzamlılar ise hayattaki hallerine benzer şekilde betimlenmektedir. Eserin Tel Haddad (eski adı Me-turan) versiyonunda cüzzamlı kimsenin durumu şöyle ifade edilmektedir: “Onun yiyeceği ayrı tutulur, onun suyu ayrı tutulur, o yolunmuş çim yer, o su için (yeri) eşeler, o şehrin dışında yaşar”⁶⁶. Cenaze sonrası kendisine sunu yapılmayan ruh, artıklarla ve kırıntılarla beslenmek zorundadır. Metne göre ölü doğan çocuklar, öteki dünyada rahat içerisinde oynar ve bal ile tereyağı yemektirler. Son kısımda yanarak ölen bir kimsenin ruhunun yok olduğu ve dumanının göğe yükseldiği söylenmektedir. Anlaşılan yanarak ölen kimsenin bedeni ile birlikte ruhunun da yok olduğuna inanılıyordu. Genel olarak değerlendirildiğinde ölü doğan bebekler ve çok sayıda erkek çocuk sahibi olanlar dışında metinde bahsedilen diğerleri için durum pek iç açıcı değildir. Esere ait Ur menşeli iki kaynakta, transkripsiyon ve tercümesini verdiğimiz kısımda bulunmayan birkaç diyalog daha yer almaktadır.

⁶⁶ A. R. George, 1999, s. 188.

Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı
(UET 6, 58: ö.y. 8-13; UET 6, 59: ö.y. 6-12)⁶⁷:

8. lú ʾinim¹ ama-a-a-na-ke₄ ní nu-te-gá-dam igi
bí-duh-àm ʾigi i¹-ni-duh-àm a-na-gin₇ an-ak
9. a IM-mu a giš-re[-en]-na mu-nag-ge₄ nu-na-gul-
e
10. lú áš ama-a-a-na-ke₄ sá bí-ʾdug₄-ga¹ igi bí-
duh-àm igi i-ni-duh-àm ʾa-na¹[-gin₇ a]n-ak
11. ibila ba-da-kar gidim-ma-ni šu al[-dag-d]ag-
ge
12. lú dingir-r[a-na] sag bí-in[-sal]-la igi bí-
du[h-àm igi] ʾi¹-ni-duh-àm [a-n]a-gin₇ <an>-
ak
13. gidim-ma-ni ʾú¹[šeš al-gu₇-e a šeš al-na₈-na₈]
8. “Anne ve babasının sözüne saygı göstermeyi gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
9. “O belirli bir ölçekte su içer, o asla yeterince alamaz.”
10. “Anne ve babasının bedduası ulaşanı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
11. “O, vâristen yoksun bırakılır. Onun ruhu etrafta dolanır.”
12. “Tanrısının adını önemsemeyen[?] adamı gördün mü?” “Onu gördüm.” “O nasıldır?”
13. “O acı ekmek yer, acı su içer.”

Gilgameş, Enkidu ve Ölüler Diyarı (UET 6, 58: a.y. 6-16)⁶⁸:

- 6-7. lú dingir lul-lul-šè-k[e] nam-érim ba-an-kud
igi ib-duh-àm igi i[-ni-du]h-àm a-na-gin₇ an-
ak
8. ki-a-nag sag-kur-r[a-ke x (x) x] x-ra-ah[?] nag-
a ʾi¹[-n]ag-e
- 9-10. dumu-gír-su ki an[ir[?]-k]e₄[?] a-a-na ù ama-na
igi bí-duh-àm [igi] ʾi¹-ni-duh-àm a-na-gin₇
an-ak

⁶⁷ A. R. George, 2003, s. 766 vd. Bu iki kaynaktaki (UET 6, 58 ve 59) eksik kısımlar birbirinden tamamlanmıştır. George kaynakları, “l” ve “mm” olarak harflendirmiştir. Verdiğimiz transkripsiyonda UET 6, 58 numaralı metni esas aldık. 12-13. satırlar UET 6, 59’da görünmemektedir.

⁶⁸ A. R. George, 2003, s. 769 vd.

11. igi lú-diš-ta-àm li-im dumu mar-dú-me^r-eš^l
gidim-a-ni šu la-ba-an-ta-ra-ra gaba nu-ši-
dub^r-bu^l
12. dumu mar-dú^{ki}-a ki-a-nag sag kur-ra-ke₄ igi-ba
bí-íb-dab₅-bé-en
13. dumu ki-en-gi ki-uri-ke₄ igi bí-duh-àm igi i-
ni-duh-àm a-na-gin₇ an-^rak^l
14. a ki-lul-la a lú-a bí-íb-nag-me-eš
15. a-a-mu ù ama-mu me-a sig₇[-me-e]š igi bí-duh-
àm igi i-ni-duh-àm[m a-na-gin₇ an-ak]
16. [min-na]-a-ne-ne-ne a ki-lu[l-la a lú-a] bí-
[í]b-n[ag-me-eš]
- 6-7. “Tanrısını kandıran ve yemin edeni gördün mü?” “Onu gördüm.”
“O nasıldır?”
8. “Ölüer diyarının tepesinde sunulan su dökme yerinde o ... içer.”
- 9.-10. “Anne ve babasının iç çektiği⁷ yerdeki Girsulu bir kimseyi
gördün mü?” “Onu gördüm” “O nasıldır?”
11. “Her bir adam karşı karşıyadır, bin Amurru vardır, onun ruhu
onları eli ile itemez, onlara göğüs geremez.
12. Ölüer diyarının tepesinde sunulan su dökme yerinde Amurrular
ilk yeri alırlar.”
13. “Sumer ve Akad’ın evlatlarını gördün mü?” “Onları gördüm.”
“Onlar nasıldır?”
14. “Onlar bir katliam yerinden su içer, pis su.”
15. “Babamın ve annemin oturduğu yeri gördün mü?” “Onları
gördüm.” “Onlar nasıldır?”
16. “Onların ikisi bir katliam yerinden su içer, pis su.”

Anne ve babaya karşı saygısızlığa beklendiği gibi kötü gözle bakılmaktadır. Bu suçundan dolayı, kısıtlı miktarda verildiği için o suya kanamaz. Yukarıdaki satırlarda olumlu bir örnek bulunmamaktadır ve neredeyse sıkıntılıların hepsi su ile alakalıdır. Ölüer diyarının suyu acıdır ve ruhların temiz su içmeleri vârisleri tarafından sağlanmalıdır. “Nannaya’nın Ölümüne Ağıt” adlı metinde Ludingirra da, ev halkının babası için temiz su getirmesini dilemektedir⁶⁹. Ebeveynlerinin bedduasını alan kimselerin vârisi

⁶⁹ Etcsl 5.5.2, st. 94.

olmayacağından ve dolayısıyla kendisine kimse sunu yapmayacağından öteki dünyanın acı yiyecek ve içeceğine tâbidir.

Metinde verilen mesajlar açıktır anne ve babaya karşı gelinemeyeceği gibi herkes kişisel tanrısını onurlandırmalı ve ona karşı dürüst olmalıdır. Bireylerin kişisel tanrılarıyla ilişkisi önemlidir. Öyle ki ölümler diyarında bile insanlar kendi kişisel tanrısının adıyla çağrılmaktadır⁷⁰. Hatta “Nannaya’nın Ölümüne Ağıt” adlı metindeki “Senin tanrın “Yeter!” desin, senin kaderini ... yapısın.”⁷¹ ifadesinden, insanların dünyada iken taptıkları kişisel tanrılarının öteki dünyada, muhtemelen yargılanırken, onlara destek olacakları anlaşılmaktadır.

Gilgameş Enkidu’ya Girsu, Sumer ve Akad halkının durumunu da sormaktadır. Metinde Amurruların öteki dünyada sayıca üstün ve sunulan suyu içmede öncelik almalarından daha baskın oldukları belirtilmektedir. Mitin Eski Babil Dönemi’ne tarihlenmesi ve Eski Babil Hanedanlığı’nın Amurrular tarafından kurulmuş olması göz önüne alındığında durumun böyle olması şaşırtıcı değildir. Sumer ve Akad halkı gibi Gilgameş’in anne ve babası da pis su içmektedir. Bunun nedenini ise mite ait diğer bir Ur metninden öğrenmekteyiz. Enkidu’nun anlattıkları Gilgameş’i üzmüştür ve hemen Uruk’a geri döner, anne ve babasına 9 gün boyunca cenaze sunularında bulunur. Böylelikle anne ve babasının temiz su içmesini sağlar⁷². Belli ki daha önce her evladın sorumluluğundaki ölü ebeveynlerine yiyecek-içecek temin etme görevini ihmal etmiştir.

Sonuç

Yukarıda ele aldığımız kaynaklardaki bilgileri toparlayacak olursak Eski Mezopotamya inancına göre ölen bir kimsenin ruhu ölümler diyarına ancak bir takım cenaze ritüellerinin yapılmasıyla gidebilir. Öteki dünya ise yiyeceği acı ve yenilemez, suyu tuzlu ve içilemez bir yerdir. Ayrıca karanlık, tozlu (ya da kirli) ve yedi kapısı bulunan ölümler diyarında nehirler su akıtmaz, tarlalar mahsul vermez ve hatta koyunlar bile yünsüzdür. Hiçbir üretimin olmadığı ve bir tanrı grubu tarafından yönetilen öteki dünyada insan ruhları kötü demonlar arasında varlıklarını devam ettirmek zorundadır. Ölü ruhlarının tanrılar tarafından yargılamaya tabi tutulduğu bu yere, birçok oğula sahip kimseler ile

⁷⁰ Bu bilgiyi Ninsina ve Nergal’e İlahi adlı eserden öğrenmekteyiz, bkz. G. Zólyomi, 2010, s. 419.

⁷¹ Etcsl 5.5.2, st. 99.

⁷² A. R. George, 2003, s. 777; J. S. Cooper, “Wind And Smoke: Giving Up The Ghost Of Enkidu, Comprehending Enkidu’s Ghosts” *Rethinking Ghosts in World Religions*, Leiden, Boston 2009, s. 30.

çocuklar dışındaki insanların hiç gitmek istemeyeceklerini ve zaten ürkütücü olan ölümden daha da çok korktuklarını tahmin etmek güç değildir.

KAYNAKÇA

- Black, J. A., Green, A., *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary* (2. ed., reprinted), London 2003.
- CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1956vd.
- Cavigneaux, A., “Deux hymnes sumériens à Utu”, Et il y eut un esprit dans l'Homme, *Jean Bottéro et la Mésopotamie*, Paris: De Boccard 2009 , s. 3-18.
- Cohen, A. C., *Death rituals, ideology, and the development of early Mesopotamian kingship: Toward a new understanding of Iraq's royal cemetery of Ur*, Leiden: Brill Academic Publishers 2005.
- Cooper, J. S., “Wind And Smoke: Giving Up The Ghost Of Enkidu, Comprehending Enkidu's Ghosts”, *Rethinking Ghosts in World Religions*, Leiden, Boston: Brill Academic Publishers 2009, s. 23-32.
- Crawford, H., *Sümer ve Sümerler*, Çev. N. Uzan, Ankara: Arkadaş Yayınevi 2010.
- Dalley, S., *Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh and Others*, New York: Oxford University Press 2000.
- ePSD: S. Tinney et al., The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary(<http://psd.museum.upenn.edu/epsd/index.html>), 2006.
- ETCSL: J. A. Black, G. Cunningham, J. Ebeling, E. Flückiger-Hawker, E. Robson, J. Taylor and G. Zólyomi, The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998–2006.
- Frankfort, H., Sculpture of the Third Millennium B.C. from Tell Asmar and Khafajah, Oriental Institute Publication 44, 1939.
- Geller, M. J., “Freud, Magic and Mesopotamia: How the Magic Works”, *Folklore* 108, 1997, s. 1-7.
- Geller, M. J., *Forerunners to Udug-Hul, Sumerian Exorcistic Incantations*, Freiburger Altorientalische Studien 12, Stuttgart 1985.
- George, A. R., *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts*, 2 vols., Oxford: Oxford University Press, 2003.
- George, A. R., “Observations on a Passage of ‘Inanna's Descent’”, *Journal of Cuneiform Studies* 37/11, 1985, s. 109-113.
- George, A. R., *Epic of Gilgameš, New Translation*, London: Penguin Classics 1999.

- Heimpel, W., "The Sun at Night and the Doors of Heaven in Babylonian Texts", *Journal of Cuneiform Studies* 38/2, 1986, s. 127-151.
- Jacobsen, T., "Death in Mesopotamia (Abstract)", *Death in Mesopotamia, XXVIe Rencontre Assyriologique Internationale*, Copenhagen: Akademisk Forlag 1980, s. 19-24.
- Jacobsen, T., *The Harps that Once...: Sumerian Poetry in Translation*, New Haven: Yale University Press 1987.
- Jagersma, B., "The Calendar of the Funerary Cult in Ancient Lagash", *BiOr* 64/3-4, 2007, 289-307.
- Kahya, Ö., "Sumerce Kaynaklara Göre Ölüler Diyarı'nın Yeri", *ArAn* 9/2, 2015, 25-46.
- Kahya, Ö., *Sumerce Metinlere Göre Eski Mezopotamya'da Öteki Dünya Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi (basılmamış), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı 2013.
- Katz, D., "Sumerian Funerary Rituals in Context", *Performing Death*, Chicago: Oriental Institute 2007, s. 167-188.
- Katz, D., "The Naked Soul: Deliberations on a Popular Theme", *Gazing on the deep, Bethesda*: CDL Press 2010, s. 107-120.
- Katz, D., *The Image of the Netherworld in the Sumerian Sources*, Bethesda: CDL Press 2003.
- Kramer, S. N., " 'Inanna's Descent to the Nether World Continued and Revised' Second Part, Revised Edition of Inanna's Descent to the Nether World", *Journal of Cuneiform Studies* 5, 1951, s. 1-17.
- Kramer, S. N., "Death and Nether World According to the Sumerian Literary Texts", *Iraq* 22, 1960, s. 59-68.
- Kramer, S. N., "The Death of Dumuzi: A New Sumerian Version", *Anatolian Studies* 30, 1980, s. 5-13.
- Kramer, S. N., "The Death of Ur-Nammu and His Descent to the Netherworld", *Journal of Cuneiform Studies* 21, 1967, s. 104-122.
- Kramer, S. N., *From The Poetry of Sumer: Creation, Glorification, Adoration*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press 1979.
- Leick, G., *Historical Dictionary of Mesopotamia*, Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press 2010.
- McIntosh, J. R., *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, Santa Barbara, California: ABC-CLIO 2005.
- Potts, D. T., *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations*, New York: Cornell University Press 1997.

- Veenhof, K. R., "The Death and Burial of Ishtar-lamassī in Karum Kanish", *Studies in the Ancient Near Eastern World View and Society*, Bethesda: CDL Press 2008, s. 97-119.
- Veenhof, K. R., *Kültepe Tabletleri VIII: The Archive of Elamma, son of Iddin-Suen, and his Family (Kt. 91/k 285-568 and 92/k 94-187)*, TTKY, Ankara 2017.
- Veldhuis, N., "The Solution of the Dream: A New Interpretation of Bilgameš' Death", *Journal of Cuneiform Studies* 53, 2001, s. 133-148.
- Wiggermann, F. A. M., "Nergal A. Philologisch", *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 9, Berlin: de Gruyter, 1998-2001d, s. 215-223.
- Zólyomi, G., "A Manuscript of 'Ningîšzida's Journey to the Nether World' from Kiš, Ingharra", *Zeitschrift für Assyriologie* 93, 2003, s. 70-81.
- Zólyomi, G., "Hymns to Ninisina and Nergal on the Tablets Ash 1911.235 and Ni 9672", *Your Praise is Sweet: A Memorial Volume for Jeremy Black from Students, Colleagues and Friends*, London: British Institute for the Study of Iraq, 2010, s. 413-428.